

TÜRKİYE'DE SİNEMA SANSÜRÜNÜN TARİHİ: SANSÜR KARAR DEFTERLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME (1932-1988)

Senem Duruel Erkilic

Öz

Ali Karadoğan ve S. Ruken Öztürk'ün *Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi (1932-1988) Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme* adlı üç ciltlik kitap, Türkiye'de sansür olgusuna ilişkin çarpıcı ve kapsayıcı bir inceleme sunuyor. Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğü yayını olan kitap, 1932-1988 yılları arasındaki film dosyalarının ve 96 adet sansür karar defterinin dökümünü yaparak Türkiye'de çekim ve gösterim izni alamayan ya da şartlı kabul alan filmlerin, gerekçeli sansür komisyon kararlarını okuyuculara açıyor. Böylece bugüne kadar içeriği bilinmeyen ya da parçalı bilgilere sahip olunan Türk sinema tarihindeki birçok filme ilişkin sansür kararları, senaryo sansüründen başlayarak tasniflenmiş olarak ortaya konuyor. Türkiye'de yabancı filmlerin gösterimine ait sansür kararlarının dökümü, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerine ve iç siyasetine dair geniş bir çerçeve sunuyor. Somut belgelerin dökümüyle Türkiye'nin farklı dönemlerindeki politik iklimi, bakışı, değer yargılarını ortaya koyan bu çalışma, kültür tarihimizin gölgede kalan önemli bir parçasını aydınlığa kavuşturuyor. Sinema alanı başta olmak üzere sosyal bilimlerin birçok alanında çalışan akademisyenler/araştırmacılar için temel bir kaynak niteliği taşıyan kitap, sinema tarihimizin katmanlı bir okumasının yapılmasını mümkün kılan veriler sağlıyor ve kültür tarihimizle olduğu kadar yakın Türkiye tarihi ile ilgili önemli bir boşluğu dolduruyor.

Anahtar Sözcükler: Türkiye'de sinema sansürü, sinema tarihi, sansür karar defterleri

Geliş Tarihi | Received: 18.08.2022 • Kabul Tarihi | Accepted: 10.09.2022

10 Ekim 2022 Tarihinde Online Olarak Yayınlanmıştır.

Prof. Mersin Üniversitesi

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2053-4635> • E-Posta: saduruel@mersin.edu.tr

THE HISTORY OF CINEMA CENSORSHIP IN TURKEY: A REVIEW OF FILM CENSORSHIP REGISTERS (1932-1988)

Abstract

Ali Karadoğın and S. Ruken Öztürk's three-volume *Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi* (1932–1988): *Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme* (The history of cinema censorship in Turkey: A review of film-censorship registers, 1932–1988) provides a striking and comprehensive overview of the history of film censorship in Turkey. The book, published by the Turkish Ministry of Culture and the Tourism Directorate General for Copyright, presents a breakdown of film records from 1932 to 1988 and of 96 registers of censorship decisions. These long-classified registers contain the hitherto unknown rationale and arguments employed by censorship commissions in denying permission, or granting only conditional acceptance, for the shooting and screening of films. The content of these commission decisions shines a light onto the history of film and screenplay censorship in Turkey and offers a novel framework for interpreting the country's cultural history, its changing political climate, and its reigning value system. The decisions dealing with foreign films in the country also provide an innovative new window onto Turkey's international relations and domestic policies. Karadoğın and Öztürk's important work will no doubt be of great use as a reference for a wide range of scholars in the social sciences, particularly those in film studies, where it will contribute to a layered reading of Turkish cinema history and fill a significant gap in contemporary Turkish history and cultural history as well.

Keywords: Film censorship in Turkey, cinema history, censorship registers

Türkiye'de Sinema Sansürün Tarihi: Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme Ali Karadoğan & Semire Ruken Öztürk

ISBN: 978-975-17-5097-6

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Telif Hakları Genel Müdürlüğü, 2022, 3 Cilt, 1478 s.

Türk sinemasını başlangıcından itibaren etkileyen en temel meselelerden biri sansür olmuştur. Türk sinema tarihi bir bağlamda sansürün tarihidir; ya da tersten bir ifadeyle sansür tarihi, Türk sinema tarihinin kendisidir. Sinema üzerine yazarken, düşünürken filmlerin incelenmesinde ya da sinema tarihine ilişkin genel değerlendirmelerde, sansür uygulamalarını görmezden gelmek mümkün değildir. O alanda oluşan eksiklikler ya da erişilemeyen bilgiler, dönemsel-tarihsel bakışta ciddi boşluklar oluşmasına neden olur. Türkiye'de sosyal, siyasal ve ekonomik olguların izlerini filmlerde görebildiğimiz gibi, sansür kararları da çoğunlukla siyasi iktidarın görüşünden izler taşır. Gösteriminde sakınca görülen filmlerin hangileri olduğu, sansür komisyonunun bu filmlerden hangi sahnelerin, diyalogların vb. çıkartılmasını istediği, yönetmen ve yapımcıların bu kararlar üzerine ne tür değişikliklere gittikleri ya da sansür komisyonunun senaryonun çekimine izin verip vermediği gibi birçok sorunun cevabı, dönem koşullarını anlatarak filmlerin daha derinlikli biçimde incelenmesini sağlar. Böylece sansür kararlarına dair bilgi, tüm sinema tarihini tarihsel-toplumsal bir zemine oturttükçe kavramanın yolunu açar.

Cristian Metz filmlere uygulanan üçlü sansürden söz eder: 1. Ekonomik sansür 2. Politik sansür 3. İdeolojik ve ahlaki sansür. Metz'e (2012, s.206) göre, ekonomik ve politik sansür "kurumsal sansür" kapsamındadır ve her ikisi de otosansüre neden olur. "Politik sansür film dağıtım sürecini sakatlar, ekonomik sansür prodüksiyonu, ideolojik sansür de yaratımı sakatlamaktadır". Türkiye'de 1932 ile 1986 yılları arasında Metz'in söz ettiği her üç sansürün de geçerli olduğu söylenebilir. Senaryo aşamasından başlayarak filmlerin kontrolünün iki aşamalı olarak yürütülmesi,

kurumsal sansürün nasıl bir otosansür mekanizmasına dönüştüğünü de göstermektedir. Otosansürün işleyişini sözlü tanıklıklar ortaya koymakla birlikte, belgeleri birer metin olarak düşündüğümüzde içindeki suskunluklar da otosansürü işaret ediyor olabilir.

Türkiye'deki film sansürüne dair somut belgeleri ortaya koyan Doç. Dr. Ali Karadoğan ve Prof. Dr. S. Ruken Öztürk'ün *Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi (1932-1988) Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme* (2022) adlı üç ciltlik kitap, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Telif Hakları Genel Müdürlüğü bünyesinde gerçekleştirilen kapsamlı, titiz bir araştırmanın ürünüdür. Ali Karadoğan ve S. Ruken Öztürk, kitabın sunuşunda bu defterlerin incelenmesi teklifinin Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğünden geldiğini belirtirler ve geniş bir ekip çalışması yürütüldüğünü aktarırlar.

Üç ciltlik kitapta yazarlar, yıllar sonra açılan 96 adet Sansür Karar Defterini incelemiş, bu kararları sınıflandırarak dökümünü yapmışlardır. Sinema tarihi yazımına büyük bir katkıda bulunan bu çalışma 1932 ile 1988 yılları arasındaki sansür kararlarının incelenmesi ve tasnifiyle, Türkiye'de çekilen ve gösterimi yapılan filmlerin yapım ve gösterim koşullarını, Türkiye'nin farklı dönemlerindeki politik iklimi ve bakışı ortaya koymaktadır. Uygulamadaki talimatname/nizamname/yasa maddeleri ve öne çıkan karar konuları temel alınarak yapılmış tasnifle kitap, araştırmacılara yeni bakış olanakları yaratmakta ve Türkiye yakın tarihi okumasının bu açıdan yapılmasını sağlamaktadır. Çalışmada daha önce adı sansür kararlarıyla defalarca anılmış olan, hatta bazıları hakkındaki sansür kararları efsaneleşen birçok filmin yanı sıra, bilinmeyen, unutulmuş ya da popüler kulvarda ses getirmemiş filmler hakkındaki kararlar da görünür hale gelmiştir. *Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi (1932-1988) Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme*'nin üç cildi de Telif Hakları Genel Müdürlüğü web sitesinde erişime açıktır.

Çalışmayı detaylı olarak ele almadan önce sinema sansürüne ilişkin kısa bir anekdot aktarmak isterim. Üniversitenin son yıllarında *Siyahperde* (Behiç Ak, 1994) belgeselinin yapımında Behiç Ak'ın asistanlığını yaparken çocukluk kütüphanesindeki bir kitap tekrar ilgimi çekmişti: Tan Oral'ın kaleminden *Sansür* (1977). Gözlem Çocuk Aşama Dizisinin 15. kitabı. Bu kitap 1970 yılında TRT'nin açtığı Kültür, Bilim ve Sanat Ödülleri için hazırlanmış *Sansür* çizgi filminin kitaplaştırılmış haliydi. TRT'nin yarışmasında büyük ödül aldığı halde hiç gösterime girmeyen çizgi filmin çocuklarla buluşabilmesi için hazırlanmıştı. Defalarca okunmaktan

sayfaları ayrılmış bu kitapta Tan Oral'ın çizimleri son derece yalın ve çocuk aklımla anlayabileceğim açıklıkta olduğu için bende iz bırakmıştı. Bir ağacın dallarına konmuş makas ağızlı kuşların yer aldığı etkileyici çizimin altında şunlar yazılıydı: "Nereden gelmişlerdi. Bir süre yerde duran filme baktılar (...) Her biri filmin en beğenmediği yerini aldı ağzına. Pırr diye uzaklaştılar geldikleri yere. Eski bir ağaçtan gelmişlerdi. Şimdi daha da eskiyen o çürümüş ağaca dönüp tünediler..." (Oral, 1977, s.41). Kültür Bakanlığı tarafından yaptırılan ve Atıf Yılmaz'ın yapımcılığını üstlendiği *Siyahperde* belgeselinde çalışırken makaslanmış filmleri o dönemde öğrencisi olduğum Mimar Sinan Üniversitesi Sinema-TV Merkezi arşivinde, TRT arşivinde ve birçok kişisel arşivdeki bant kopyalarından izleyerek sahneleri not almıştım. Belgeselde sansüre uğrayan filmlerin yapımcıları, yönetmenleri, oyuncularını ile sansür uygulamalarında değişiklikler yapmak için çaba gösteren siyasetçilerin ya da sansür uygulayıcılarının canlı tanıklığına başvurulmuştu. Bülent Ecevit, Mesut Yılmaz gibi siyasetçilerin yer aldığı *Siyahperde* belgeselinde, bir dönemin kadın Emniyet Genel Müdürü Feriha Sanerk'le, komisyon başkanı olarak görev yapmış Alim Şerif Onaran'la, TRT Genel Müdürü Cengiz Taşer'le, Kültür Bakanı Ahmet Taner Kışlalı, Fikri Sağlar ve daha bir çok bürokratla röportajlar yapılmıştı. Hürrem Erman, Osman Seden, Atıf Yılmaz, Halit Refiğ, Duygu Sağıroğlu, Cahit Gürpınar, Yavuz Özkan, Türkan Şoray, Yaşar Kemal, Aziz Nesin, Onat Kutlar gibi dönemin birebir tanıklığını yapmış sinema ve kültür çevresinden birçok kişiyle kapsamlı bir sözlü tarih çalışması gerçekleştirilmişti. *Vurun Kahpeye*, *Karanlık Dünya*, *Âşık Veysel'in Hayatı*, *Suluk Bir Gecenin Aşk Hikâyeleri*¹, *Şafak Bekçileri*, *Yılanların Öcü*, *Susuz Yaz*, *Hudutların Kanunu*, *Yol*, *Bitmeyen Yol*, *Otobüs*, *Mine ve Yorgun Savaşçı* dizisi gibi efsanevi sansür öyküleri olan birçok filme ilişkin bilgi belge aktarılmıştı. Belgeselde sansür uygulamalarına ilişkin bölüm geçişleri ve vurgulanmak istenen kararlar Behiç Ak'ın çizimleriyle mizahi bir dille aktarılır. Tan Oral'ın filminden Behiç Ak'ın belgeseline sansürün çizgi filmle anlatılmasının başka türlü bir etki yarattığını düşünmüşümdür hep. Sert gerçekçi ama bir o kadar da yaşam gibi neşeli ve uçucu...

Yıllardır süregelen sansür konusundaki tartışmaları ve sansür kararlarını kimi zaman mizahi bir dille anan, kimi zaman kararların ağırlığını taşıyan sözlü aktarımlardan farklı olarak Karadoğan ve Öztürk'ün

¹ Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi (1932-1988) Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme'de filmin adı karar defterlerinde geçtiği gibi *Soğuk Gecede Aşk Hikâyeleri* olarak da yazılmaktadır.

uzun soluklu çalışmaları *Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi*, araştırmacıyı sansür karar metinleriyle baş başa bırakmak amacıyla yorumdan özellikle kaçınan bir yapıdadır. Kitabın 1. cildi 1932-1963 yıllarını kapsar. 2. ciltte 1963-1977 yılları arası, 3. ciltte 1977-1988 yılları arasındaki karar defterleri ele alınmıştır. Söz konusu karar defterleri sadece Türkiye'de çekilen veya senaryosu yazılan filmleri değil, ithal edilen yabancı filmlerin gösterim kararlarını da içermektedir. Özellikle ilk yıllarda yerli film üretiminin az olması nedeniyle yabancı filmlerin gösterimine ilişkin kararlar daha çok dikkat çekmektedir. Çalışmadaki önemli tespitlerden biri 1932 senesinin Ağustos ayından itibaren sansür kurullarının tuttuğu Sansür Karar defterlerinin mevcut olduğudur. Yazarlar Muhsin Ertuğrul'un yönettiği *Kaçakçılar* filminin yurtdışına çıkarılması izni hakkındaki İçişleri Bakanlığı'nın iç yazışmalarından bunu belgelendirmektedirler. Ancak Karadoğan ve Öztürk kitabın sunuş yazısında 1932 tarihinden itibaren tutulan "bu defterlerin kaç tane olduğunun bilgisine ve akıbetlerinin ne olduğuna hala vakıf" olmadıklarını belirtirler. 96 karar defteri dışında başka defterler de olduğunu düşündüklerini ifade ederler. 96 karar defterinden 92'si İl Kontrol Komisyonları'na, Merkez Kontrol Komisyonu ve Denetleme Kurullarına ait senaryo ve filmler hakkında yazılmış kararların bulunduğu defterdir. Bunlara ek olarak teknik ve öğretici filmlerin yer aldığı karar defteri ile film gösterimine izin belgelerinin ve müzik konusunda kararların yer aldığı defterler de bulunmaktadır. 1932-1947 yılları arasındaki sansür kararları defterlerde yer almadığı için yazarlar bunları filmlere ait dosyalardan incelemişlerdir. Karar defterlerinin başlangıcı olarak ise 1947 tarihini belirtmişlerdir. 1947-1988 yılları arasındaki 25.755 kararı incelemiş ve tasnif etmişlerdir. Dönemsel olarak değişmekle birlikte umumi terbiye ve ahlak, cinsellik, din, milli duygular, devlet ve başka milletlerle ilgili konular, etnik konular, ideoloji propagandası, komünizm, askerlik ve güvenlik konuları, sınıfsal ve ekonomik farklılıklar, şiddet, çıplaklık, cinsel kimlikler, argo ve küfür içeren sözcüklerin kullanımı filmlerin sansürlenmesinde temel kriterleri oluşturmuştur.

Ali Karadoğan ve S. Ruken Öztürk'ün *Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi (1932-1988) Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme* adlı kitaplarında, sansür kararlarının içerik dökümlerini yaparak daha önce parçalı ulaşılan ya da hiç ulaşılamayan bilgileri bütünsel ve nesnel olarak ortaya koymaktadır. Sansür kararlarına ilişkin daha önce yapılmış çalışmalardan biri, bir dönem İçişleri Bakanlığı Tetkik Müşaviri olarak görev yapmış, 9. Şube adına sansür kurullarında yer almış ve sonraki yıllarda akademide sinema dersleri vermiş Prof. Dr. Jur. Alim Şerif Onaran hocanın, *Sinema-*

tografik Hürriyet (1968) başlıklı tezidir. Sinema sansürü konusundaki temel kaynaklardan biri olan bu çalışmada Onaran 1940-1967 yılları arasında İstanbul ve Ankara İl Kontrol Komisyonları kararları ile Senaryo Kontrol Komisyonu kararlarının kabul, şartlı kabul ve ret sayılarını listelemiştir². Ancak bu cetveller dışında kararların içeriklerine ilişkin bir döküm bulunmamaktadır. Bu bağlamda *Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi* hem daha önce yapılmış istatistiksel verilerin içeriklerini anlamamızı sağlamakta ve sansür karar içeriklerine dair önemli bir döküm ortaya koymakta, hem de sansür kararları pek dillendirilmemiş yapımları da içererek Türkiye'de sansür konusundaki tutumların bütün olarak görünürlük kazanmasını sağlamaktadır. Her karar defterinde kaç filmin kabul, şartlı kabul ve ret aldığına dair sayısal veriler de paylaşılmıştır.

1932-1958 yılları arasındaki ret kararları, şartlı kabul kararları ve Merkez Film Kontrol Komisyonu'na sevk kararları ile başka ülkelerin yasaklama istemleri doğrultusunda yapılan yazışmalar, bu başlıklar altında ele alınmıştır. Bu yıllar arasındaki ret kararlarının tasnifinde doğrudan nizamname maddelerine atıfla alt başlıklar oluşturulmuştur. Örneğin "Umumi Terbiye, Ahlak ve Millî Duygulara Muğayir Bulunan, İnzibat ve Emniyet Bakımından Zararlı, Cürüm İşlemeye Tahrik Eden", "Yabancı Devletlerin Propagandasını Yapan, Diğer Milletleri/ Dost Devlet ve Milletlerin Hissiyatını Rencide Eden, Şark Milliyetlerini Tezyif Eden, Din Propagandası Yapan" gibi. Ayrıca "Köy, Kıyafetler, Şapka Kanunu" ya da "Alman Filmleri, Nazi Üniformalı Gençler" gibi dönem koşulları ile ilişkili ve nizamname maddeleri dışındaki nedenlerle ya da filmlerin yurtdışına giriş ve çıkışları ile ilgili verilen kararlar da başlıkları belirlemiştir. Şartlı kararlarda "Dans, Raks, Sevişme Sahneleri, Argo, Küfür, Kötü Söz, Türkçe ve Dilin Kullanımı, Hukuk, Hastalık" gibi birçok başlık da açılmıştır.

² *Sinematografik Hürriyet'te* (1968) 1932'den itibaren film kontrolünün nasıl yapıldığı, 1939 sansür nizamnamesi, yurda sokulan filmlerin kontrolü, yurtda yapılan filmlerin kontrolü, filmlerin ve film senaryolarının kontrolüne dair nizamnamenin uygulanışı, kontrol ölçütleri, il kontrol komisyonları, merkez kontrol komisyonu ve senaryo kontrolü konularını örneklerle açıklar. Onaran ayrıca kontrol komisyonlarının kararları hakkında istatistiki bilgiler verir. Âlim Şerif Onaran'ın derlediği rakamlara göre, İstanbul Film Kontrol Komisyonu tarafından 1940-1967 yılları arasındaki 27 yıl içinde toplam 9007 film denetlenmiş, bunlardan 7968 film kabul, 720 film şartlı kabul almış, 400 filmin ise reddine karar verilmiştir (1968, s.174). Benzer bir istatistik cetveli Ankara Film Kontrol Komisyonu için de yapılmıştır. Merkez Kontrol Komisyonunun aynı tarih aralığındaki senaryo kontrol sonuçları şöyle belirtilmiştir: 4129 filmin toplamda kontrol edildiği, bunlardan 1568'inin kabul, 1750'sinin şartlı kabul aldığı 811'inin ise reddedildiğini ortaya koymuştur (1968, s.177).

Karadoğın ve Öztürk, karar defterlerinde yıl bazında en çok hangi maddeye bağılı olarak sansür kararı alındığını tespit etmişlerdir. Örneğın, 1949, 1950 ve 1951 yıllarına ait karar defterinde *Filimlerin ve Film Senaryolarının Kontroluna Dair Nizamname*'nin 7. maddesinin 6. fıkrasına 29 kez atıf yapıldığını belirtirler (cilt 1,s.93). Diğer fıkralarla da ilgili kararlar bulunmakla birlikte, en fazla atıfta bulunulan 6. fıkra "umumi terbiyeye ve ahlaka ve milli duygularımıza mugayir bulunan" filmlerin yasaklanmasıyla ilgili olmuştur. Sonraki yıllarda da cinsellikle ilgili sansür kararlarının yoğunluğu dikkat çekicidir. Yazarlar defterdeki kararların çoğunluğunun Nizamnamenin çeşitli maddelerine atıfta bulunarak alındığını, ancak bazı kararların hiçbir gerekçe yazılmadan verildiğini de gözlemlemişlerdir (cilt 1, s.93).

Burada sansür kararlarının dayandığı kriterler için bir parantez açmakta yarar var. 1932 yılından itibaren 1986 yılına kadar sansür kararlarının atıfta bulunduğu talimatname veya nizamnamelerde bazı değişiklikler olmuştur. Ancak 1939 nizamnamesi, 1986 yılına kadar temel hatları aynı kalacak biçimde devam ettirilmiştir. İlk olarak 09.06.1932 tarih ve 12977 sayılı karar ile *Sinema Filmlerinin Kontrolüne Ait Talimatname* uyarınca filmlerin kontrolü yapılmaya başlanmıştır. Buna 26.12.1933 tarih ve 15489 sayılı ek yönetmelik ile senaryoların kontrolü eklenmiştir. Prof. Dr. Jur. Alim Şerif Onaran *Sinematografik Hürriyet*'te (1968, s.132) filmlerin ve film senaryolarının kontrolü üzerine üç kanundan söz eder. Bunlar a) Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu b) Öğretici ve Teknik Filmler hakkında Kanun c) Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'dur. II. Dünya Savaşı, Türk sinemasında sansür mekanizmasının yeni bir nizamname ile keskinleşmesine neden olmuştur. 31 Temmuz 1939 tarihli 4272 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan kararname ile (kararname no 11551) "Filmlerin ve Film Senaryolarının kontrolüne dair nizamname İcra Vekilleri Heyetince 19 temmuz 1939 tarihinde tetkik edilerek mer'iyete konulması kabul olunmuştur". Böylelikle "Sinema filmlerinin ve film senaryolarının kontrolü ve filmlerin halka gösterilmesine izin verilmesi bu nizamname hükümlerine tabi" olmuştur. Nizamnamenin 3. Maddesine göre "Kontrol komisyonu, İstanbul Valisinin veya vilayet erkanından tevkil edeceği bir zatın reisliği altında Dahiliye Vekaleti namına Emniyet ve Matbuat Umum Müdürlüğü'nden seçilecek iki ve Maarif Vekilliğinden seçilecek bir memurdan mürekkeptir. Komisyonunda tabii aza sıfatile İstanbul Emniyet Müdürü veya tevkil edeceği muavini veya şube müdürlerinden bir de bulunabilir. Askerliği alakadar eden filmlerin kontrolünde Genel Kurmay Başkanlığınca bir mümessil bulundurulacağı gibi İktisad,

Ziraat ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletlerini alakadar eden filmlerin kontrolünde bu vekâletlerin de mümessilleri davet olunur". Nizamnamenin 7. maddesine göre (Yazım olduğu gibi korunmuştur): 1- Her hangi bir devletin siyasi propagandasını yapan, 2- Her hangi bir ırk veya milleti tezyif eden, 3- Dost devlet ve milletlerin hislerini rencide eden, 4- Din propagandası yapan, 5- Milli rejime aykırı olan siyasi, iktisadi ve içtimai ideoloji propagandası yapan, 6- Umumi terbiyeye ve ahlaka ve milli duygularımıza mugayir bulunan, 7- Askerlik şeref ve haysiyetini kıran ve askerlik aleyhinde propaganda yapan, 8- Memleketin inzibat ve emniyeti bakımından zararlı olan, 9- Cürüm işlemeye tahrik eden, 10- İçinde Türkiye aleyhinde propaganda vasıtası olacak sahneler bulunan" filmlerin çekilmesi ve gösterimi yasaklanmıştır.

1939 sansür nizamnamesi 1977 yılında yürürlüğe giren Sansür Tüzüğü'ne kadar küçük değişikliklerle uygulanmıştır. 1977'de sinemacıların İstanbul'dan Ankara'ya yeni sansür tüzüğünü protesto eden yürüyüşleri, sansüre karşı sinemacıların gösterdiği en geniş çaplı tepkidir.³ Metin Erksan'ın (1990, s.9-12) "Anayasa Güvencesi ve Sinema" başlıklı makalesi, 1961 Anayasası'nın 24. maddesi üzerindeki tartışmalara dikkat çeker. Bülent Ecevit, Orhan Köprülü, Mücahit Beşerler, Fazıl Nalbantoğlu, Zeki Baltacıoğlu, Şinasi Özdenoğlu, Ahmet Demiray bir önerge vererek 24. maddenin değiştirilmesini isterler. Önerge şöyledir: "Kitap ve broşür yayını, sahne eserlerinin oynanması, sinema filmlerinin yapılması ve gösterilmesi izne bağlı tutulamaz, sansür edilemez". Önerge kabul edilmiş, sansürün yasalarca düzenleneceği ifadesi anayasada yer alarak devam etmiştir. Ancak asıl değişiklik 23.1.1986 tarihli 3257 sayılı Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanun ile gerçekleşmiştir. T.B.M.M'de iki yıl beledikten sonra kabul edilen bu kanun ile Türk sineması ilk kez bir sinema kanununa sahip olmuştur (Barkören, 2005, s.86). Yasaya ilk kez telif hakları konusu eklenmiş, senaryonun çekim öncesinde komisyona gönderilmesi prosedürü bir zorunluluk olmaktan çıkarılıp isteğe bağlı hale getirilmiştir (Film Market 1986, s.5). Bu kanunla filmlerin kontrolü İçişleri Bakanlığı'ndan Kültür Bakanlığı'na geçerek denetleme yapan komisyonda psikolog, sinema temsilcisi ve bakanlığın belirlediği bir temsilci yer almıştır. Yapımcı karara itiraz ederse filmin gönderildiği üst kurulda yine kitle iletişim temsilcisi, sinema, televizyon alanından bir üniversite öğretim üyesi, sosyal bilimler alanından bir öğretim üyesi ve bakanlığın

3 Sinemacıların bu yürüyüşünü *Yollara Düştük* (Deniz Yeşil, 2014) belgeseli belge görüntüleri ve sinemacılarla yapılan röportajlarla anlatmaktadır.

temsilcisi bulunmaktadır. Günümüzde 08.02.2005 tarih ve 25731 sayılı Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik uygulanmaya başlayarak filmlerin kontrolünden öte sınıflandırılması söz konusu olmuştur.

1932 ile 1988 yılları arasındaki bu büyük zaman diliminde komisyonların verdikleri kararların, değişen talimatname, nizamname, yasa ve yönetmelikler çerçevesinde değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Bu açıdan *Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi*'ndeki karar dökümlerinde hangi nizamname maddesine ve fıkrasına atıfta bulunulduğu rakamla mutlaka belirtilmiştir. Kimi kararlara bağlı olarak sadece madde belirtilmemiş, bazen yanına maddenin içeriği de not olarak yazarlarca eklenmiştir. Metnin akışını bozacak tekrarlar neden olabileceği için çoğu kez maddelerin içeriğine yer verilmemiştir. Kısaca karar defterlerinin olduğu gibi korunarak araştırmacılarla buluşmasına özen gösterildiği anlaşılmaktadır.

Sansür kararlarından bazı örnekler aktaracak olursak;

1932-1958 yılları arasındaki kararlarda *Talimatname*'nin 5. maddesi ile *Nizamname*'nin 7. maddesinin başvuru temel maddeler olduğu belirtilmiştir. Bu yıllar arasındaki ret kararlarında nizamnameye atıfta verilen karar örneklerine ve kurumlararası yazışmalara da yer verilmiştir. Örneğin "Azeri sanatçı ve bilim insanı Üzeyir Hacıbeyov'un aynı adlı operetinden uyarlanan *Arşın Mal Alan* filminin [*Arşin Mal Alan*, Setrag Vartian, 1937] (...) kararlarında ve kurumlararası yazışmalarda belirtilen filmin çekildiği dil olan Ermenice gösterilmesine dair geniş bir yazışma süreci bulunmaktadır" (1. cilt, s.43). Hatta filmin yapımcılarından Toros Azadyan'ın Mustafa Kemal Atatürk'e 25 Temmuz 1938 tarihinde New York'tan gönderdiği bu konuya ilişkin mektubun orijinal sayfa görüntüsüne de kitapta yer verilmiştir (1. cilt, s.44-45).

Çalışmada 1930'lu ve 40'lı yıllarda sansür kurullarının Türkçenin kullanımı konusunda birçok karar verdikleri ve dil kullanımı konusunda titiz davrandıkları tespiti yapılmıştır. Cumhuriyetin erken dönemlerinde dil konusundaki hassasiyetin en belirgin biçimde görüldüğü sinema filmleri Mısır filmleridir. II. Dünya Savaşı ile başlayan ve Süveyş Kanalı üzerinden Amerikan filmleriyle birlikte Türkiye'ye gelen Mısır filmlerinin gösterimine ilişkin tedbirler, özellikle bölgesel olarak uzun bir zaman dilimi boyunca devam etmiştir. Örneğin 1958/144 nolu kararda Mısır filmi *Sahralar Şeytanı*'nın, "Bitlis, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, İçel,

Adana, Siirt ve Mardin vilayetlerinde gösterilemez, diğere yerlerde halka irae edilir" kararı verilmiştir (1. cilt, s.213). 1967 yılında aynı bölgeler için gösterim yasağı devam etmektedir. Bu kez film Şeyhin Kızı Semre'nin Aşkı'dır. Filme ilişkin Bitlis, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, İçel, Adana, Siirt ve Mardin vilayetlerinde gösterilmemek şartıyla halka gösterilmesinde mahsur olmadığına karar verilmiştir (2. cilt, s.184).

1952-1953-1954 Karar Defterlerinde filmlerde isim değişiklikleri yapılmasına dair örnekler bulunmaktadır. İpsala Cinayeti'nin Altı Ölü Var olarak değiştirilmesi, Aşık Veysel'in Hayatı /Karanlık Dünya'da "Karanlık Dünya" sözünün tüm afiş, el ilanları ve varsa basılmış broşürlerden silinmesi istenmiştir. *Karanlık Dünya* için ayrıca çok sayıda başka karar vardır. Yazarların ifadesiyle "en ironik karar ise 7. maddenin 6. ve 9. maddelerine uyulması istenen Nezihe Meriç'in senaryosunu yazdığı *Kara Yazı*'da (1953/157) yer alan "Allah sansürden korusun" cümlesinin çıkartılmasının şart koşulmasıdır (1. cilt, s. 127).

Elia Kazan'ın *Rıhtımlar Üzerinde* (*On the Waterfront*, 1954) filminin kabul alan filmler arasında yer alması, aynı sene 16mm'lik çok sayıda Kore filmi arasından altısının reddedilmesi, hangi yabancı filmlerin Türkiye'de gösterim hakkına kavuştuğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Dokuz Dağın Efesi ya da diğere adıyla *Çakıcı Geliyor* (1958/95) filmindeki "Osmanlı'ya güven olmaz" ifadesinin çıkarılması istenmiş, "Vak'anın 1913 yılında cereyan etmesine rağmen filmin başında geçen bu tarih, film ilerledikçe unutulmakta ve film adeta bugünkü Türkiye'yi eski Osmanlı kıyafetleriyle ve fesli olarak göstermekte olduğundan (...) filmin yurt haricine çıkarılmamak ve yukarıdaki şartların yerine getirilmek suretiyle halka gösterilmesinde bir mahzur olmadığına" oy birliği ile karar verilmiştir (1.cilt, s.188).

1967-68-69 yıllarında sansür karar defterindeki karar sayısının az olması dikkat çekicidir. Bu yıllardaki var olan kararların çoğunlukla yabancı filmlerle ve yine cinsellikle ilgili oldukları görülmektedir. Ancak 1971-1972 karar defterlerinden itibaren Türk filmleriyle ilgili karar sayısında bir artış olduğu dikkat çekmektedir. Bu değişiklik karar defterlerinin hepsine ulaşılamamış olmasından kaynaklanabileceği gibi, Türkiye'deki değişen politik atmosferle de ilişkili olabilir.

1975-1976-1977 yıllarına ait karar defterlerinde sansür mekanizmasının işleyişine içeriden bir bakış sağlayan notlar bulunmaktadır. Farklı dönemlerde kurum temsilcilerinin tutum ve bakışları da değişiklik

göstermektedir. Örneğin "1971-1972 tarihli karar defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Emniyet Genel Müdürlüğü'nün büyük çoğunlukla 9. Şube Müdürü olan Feriha Sanerk tarafından temsil edilmiş olduğu yazarlarca gözlenmiştir. Ayrıca karar defterlerinden Sanerk'in reddedilen ya da şartlı kabul edilen birçok senaryo hakkında muhalif olduğu, açıkça senaryoları kabul etme eğilimi gösterdiği" belirtilmiştir (Karadoğan ve Öztürk, 2022, 2. cilt, s. 211). Yine kurum temsilcisine ilişkin 1976-1977 karar defterlerinden edindikleri intibalarını Karadoğan ve Öztürk (3. cilt, s.21) şöyle aktarır: "Karar defterinin geneline bakıldığında özellikle Genelkurmay Başkanlığı temsilcisinin daha geniş ve toleranslı bir şekilde filmleri değerlendirdiği, Basın Yayın Genel Müdürlüğünden gelen temsilcinin de ona yaklaştığı gözlenmiştir" denilmektedir. Tutumu daha net aktaracak bir örnek verilmiştir: "Haydaro (Kemal Aygün, Senaryo, 1976/111) adlı senaryo şartlı kabul edilirken, Genelkurmay Başkanlığı temsilcisi "sosyal içeriği olduğundan ve toprak reformu yönünde bir uyanışı benimsediği anlaşıldığından kabul" olarak şerh düşmüştür (cilt 3, s.21).

Bu örneklerin tam tersine, sansür mekanizmasının belki de en acımasızca işleyen parçalarından birinin otosansür olabileceğini Lütfi Akad (2004, s.250-252), *Işıktan Karanlığa* adlı kitabında örneklendirir. Akad, Dar Film için Orhan Hançerlioğlu'nun *Ekilmemiş Topraklar* adlı romanını uyarılama hazırlıklarına başlar. Senaryo sansür kurulundan onaylanmış ve çekiminde hiçbir sakınca görülmemiştir. Tüm hazırlıklar tamamlanır ama Akad'ın aktarımıyla sette ve sinema çevrelerinde komünist film olarak söz edilmeye başlanınca yapımcı ile bu filmin yapımından vazgeçmek durumunda kalırlar.

Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi (1932-1988) Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme'den söz ederken film sansürüne birbirinden farklı açılardan yaklaşan ve Türkiye'de sansür konusuna odaklanan önceki çalışmaları da son olarak hatırlatmakta fayda var. Bu alanda çalışan akademisyenlerin temel kaynak olarak başvurduğu değerli çalışmalardan ikisi de hukuk alanında yapılmış doktora tezlerinin kitaplaştırılmış halidir. Bunlardan biri, daha önce de söz ettiğim Prof. Dr. Jur. Alim Şerif Onaran'ın *Sinematografik Hürriyet* (1968) adlı kitabıdır. Diğeri ise yine bir hukukçu olan Prof. Dr. Özkan Tikveş tarafından kaleme alınmış olan *Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Sinema Filmlerinin Sansürü* (1968) adlı çalışmadır. Her iki çalışma da sinema ve sansür alanındaki araştırmacılar için birincil kaynak olmuşlardır. Ayrıca Agah Özgüç'ün *Sansür Dosyası* (1976), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku ve

İdare İlimleri Enstitüsü tarafından gerçekleştirilmiş *Sinema Filmlerinin Sansürü Kollojyumu- Raporlar-Tartışmalar* kitabı (1978), Mahmut Tali Öngören'in *Sinema Diye Diye...* (1985) içinde sansürle ilgili üçüncü bölüm, 6. Avrupa Filmleri Festivali- Gezici Festival kapsamında derlenmiş olan *Türk Sinemasında Sansür* (2000) bu alandaki önemli başvuru kaynaklarıdır. Bunlara ek olarak sinemada sansüre ilişkin çok sayıda tez çalışması bulunmaktadır. Araştırma makalesi olarak yakın tarihte yayımlanmış, Dilek Kaya'nın (2017) *Yeşilçam Döneminde Film Sansürü: Bir Müzakere ve Mücadele Alanı Olarak Film Sesi* adlı çalışması dikkat çekicidir. Makalede 1960 ve 70'li yıllarında çekilen filmlere ilişkin Merkez Kontrol Komisyonu Raporları'ndaki "şartlı kabul" kararlarından yola çıkılarak ses kuşağındaki değişikliklerin sansür komisyonu ile sinemacılar arasında nasıl bir müzakere ve mücadele alanı oluşturduğu örneklendirilmiştir.

Birincil kaynaklarda ve bu kaynaklara referans veren tez/kitap çalışmalarında ya da yapımcıların, yönetmenlerin ellerindeki sansür komisyonu kararlarını aktardıkları Behiç Ak'ın *Siyahperde* (1994), Tanju Korel'in *Türk Sinemasında Sansür ve Yasaklar* (2001) gibi belgesellerde anlatılan bazı sansür öykülerine eldeki Karar Defterlerinde rastlanmaktadır. Ali Karadoğan ve S. Ruken Öztürk'ün başka karar defterlerinin olabileceği görüşünün altını çizerek Telif Hakları Genel Müdürlüğü'nün bu girişim ve hizmetinin önemli bir adım olduğunu belirtmek gerekir.

Sinema alanı başta olmak üzere sosyal bilimlerin birçok alanında çalışan akademisyenler/araştırmacılar için temel bir kaynak niteliği taşıyan *Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi (1932-1988) Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme*, sinema tarihimizin katmanlı bir okumasının yapılmasını mümkün kılan veriler sağlamakta ve kültür tarihimizle olduğu kadar yakın Türkiye tarihi ile ilgili önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Kaynakça

Akad, L. (2004). *Işıklı Karanlık Arasında*. İş Bankası Kültür

Ak, B. (Yönetmen). (1994). *Türk Sinemasında Sansürün Tarihi - Siyahperde*.

[Belgesel]. Türkiye: Yeşilçam Filmcilik.

Barkören, S.(2005, Nisan-Mayıs). Dünden Bugüne Sansür Hukuku. *Sekans*, 2, 82-87.

Erkan M. (1990, Kasım). Anayasa Güvencesi ve Sinema. *Ve Sinema*, 9,9-12.

Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamname (Kararname no 11551). (31 Temmuz 1939). *T.C. Resmi Gazete*, 4272, 12375-12377.

Karadoğan, A. & Öztürk, S.R. (2022). Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi (1932-1988) Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme. 3 cilt. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğü.

Kaya, D. (2017). Yeşilçam döneminde film sansürü: Bir müzakere ve mücadele alanı olarak film sesi. *Kültür ve İletişim*, 39, 12-34.

Korel, T. (Yönetmen). (2001). Türk Sinemasında Sansür ve Yasaklar. [Belgesel]. Türkiye.

Metz, C (2012). *Sinemada Anlam Üstüne Denemeler*. (Çev. O. Adanır). Hayalperest.

Onaran, A.Ş. (1968). *Sinematografik Hürriyet*. İçişleri Bakanlığı Tetkik Kurulu.

Oral, T. (1977) *Sansür*. Gözlem Çocuk Aşama.

Öngören, M. T. (1995). *Sinema Diye Diye*. Kalem.

Özgüç, A. (1976). *Türk Sineması Sansür Dosyası*. Koza.

Özgüç, A., Boyacıoğlu, A., Soner, A., Yılmaz, A., Dorsay, A., Nesin, A., Evren, B., Erksan, M., Hiçdurmaz, M., Özön, N., Kutlar, O., Çetin, Ö., Öztürk, S., Kurtiz, T., Gürkan, T., Türkali, V., & Özkan, Y. *Türk Sinemasında Sansür*. (2000). Kitle.

Sinema Filmlerinin Sansürü Kollogyumu Raporla-Tartışmalar (1980). Fakülteler Matbaası.

Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu'nun Metni (1986, 4 Şubat). *Film Market*, 41, 5.

Tıkveş, Ö. (1968). *Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Sinema Filmlerinin*

Sansürü, İstanbul: Fakülteler Matbaası

Yeşil, D. (Yönetmen). (2014). *Yollara Düştük*. [Belgesel]. Türkiye.